

РЕЦЕНЗИЯ

По процедура за защита на дисертационен труд на тема
**"Технология и общество в края на второто хилядолетие пр. Хр. в
Западното Черноморие. Селището от късната бронзова епоха край
Дуранкулак"**

за придобиване на образователна и научна степен „доктор“

от

Богдан Стоянов Атанасов,

Научна област: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.2. История и археология

докторант на самостоятелна подготовка, отчислен с право на защита в докторска програма „Археология“ Нов Български Университет,

Научен ръководител: проф. дин Иван Гацов

от доц. д-р Георги Нехризов – НАИМ – БАН,

член на научно жури, назначено със заповед З-РК-61/06.12.2023 г. на Ректора на
Нов Български Университет

Темата и предложената за обсъждане работа на Богдан Атанасов е добре формулирана и отговаря на необходимостта да се обобщят знанията за края на бронзовата епоха и прехода към ранната желязна епоха в Източното Средиземноморие. Изборът на обекта на Големия остров при Дуранкулак не е случаен – от една страна това най-пълно изследваното селище от късната бронзова епоха в района на Западното Черноморие, от друга научните търсения на колегата Атанасов отдавна са свързани с него. Вероятно по тази причина той е поел предизвикателството да обработи, осмисли и интерпретира данните от проучения преди повече от 40 години археологически обект.

Дисертационният труд се състои от две части. В първата с обем от 349 стр. е основния текст, в който са вмъкнати и 156 образи, илюстриращи коментираните проблеми в съответния пасаж. Втората част обединява илюстрациите – 32 табла с

планове, снимки и рисунки на находки. Структурата на текстовата част от дисертацията би могла да се определи като несъобразена с приетите стандарти. Тя е разделена на 10 твърде различни като обем и обхват части, като първата, озаглавена „Увод и благодарности“ и заключението са обособени. Забелязва се известна диспропорция в обособяването на отделните глави, добре да се помисли за обединяване на съвсем малките, като например трета и четвърта и последните три. Представена по този начин, обаче тя следва своя логика, която допринася за лекия ход на повествованието и улеснява възприемане на наратива от читателя.

Още в уводната част са поставени основните проблеми, които ще бъдат разгледани в изложението, като наличието или отсъствието на континуитет между късната бронзова и ранната желязна епоха в селищния живот, погребалните практики, керамичното производство. Очертани са промените в топографията на обектите и техните характеристики, нововъденията в архитектурата, появата на нови форми и мотиви в украсата на керамиката. Всички тези важни наблюдения са представени в контекста на случващото се по това време в Централна и Югоизточна Европа и Анатолия.

Първото ми впечатление, когато четях главата „История на проучванията и цели на работата“, че в нея са събрани две части, които трябва да се представят отделно (поне така е прието). Освен това, обстоятният историографски преглед, представящ развитието на науката Археология от средата на XIX в. до днес, ми се стори излишен. Но този преглед и най-вече акцентът върху изследванията в областта на праисторията и конкретно за последните векове от бронзовата епоха и началото на ранната желязна очертава едно доста нелицеприятно заключение за родната наука – несъизмеримо бавното ѝ развитие в сравнение с изследванията на Източното Средиземноморие и Балканите за тези периоди. Именно поради ограничения брой обобщаващи изследвания въпреки немалкото разкопавани обекти у нас, нелеката задача да се обработят и обнародват резултатите от разкопките на селището от късната бронзова епоха при Дуранкулак е много важна. Представеният анализ на установените тенденции в Егейския свят след края на микенската цивилизация и т. нар. „тъмни векове“ е изключително полезен за очертаването на процесите, наблюдавани в Източните Балкани и в частност Западното Черноморие. Важно е също очертаването на най-последните тенденции в археологическата периодизация, създадени на базата на стратиграфски наблюдения и на

сериите от радиокарбонни дати. Разглеждайки последователно в хронологически план достиженията в изследванията на бронзовата епоха у нас и в съседните земи, Богдан Атанасов очертава контекстът, в който се появява селището с каменна архитектура и апсидни сгради при Дуранкулак и така подготвя неговото пълно представяне. Във втората част от тази глава са описани основните цели, които докторантът си поставя, както и въпросите които ще се опита да реши. По мое мнение, повечето от целите успешно са изпълнени, на много от въпросите е отговорено, но има и такива, за чието решаване все още не сме готови. Във връзка с бележката за все още ограничените изследвания на човешка ДНК от бронзовата и желязната епоха, искам да спомена за генетичен анализ на човешки останки с интересни резултати от некропола при с. Стамболово, Хасковско от 2017 г.

В главата, озаглавена „Физико-географски условия и палеосреда в края на 2. хил. пр. Хр.“, е представен критичен преглед на съществуващите мнения за природните условия в края на бронзовата епоха в Източните Балкани и тяхното влияние върху историческото развитие. Привлечени са резултати от разнообразни изследвания, в резултат на които са изказани и различни хипотези. Ранни писмените извори от Леванта и Мала Азия обаче опровергават решаващото значение на климатичните промени в периода XIII – XI в. пр. Хр. за настъпилите тогава икономически, социални и политически промени. По-конкретно за района на Дуранкулашкото езеро поленовите изследвания показват, че в края на II хил. пр. Хр. е установено увеличаване на тревистата растителност и намаляването на дървесната, но това може да е резултат от интензивна човешка дейност. Важно за определяне състоянието на палеосредата на района в края на бронзовата епоха е нивото на Черно море и съответно това на езерото, което е било с около 1,5 м по-ниско от днешното.

Глава трета е посветена на археологическите проучвания на селището от късната бронзова епоха на Големия остров. В нея колежата Атанасов описва методиката на разкопки, начина на документиране на ситуациите и находките, воденето на археологическата документация и дори задачите на отделните членове на екипа. От дистанцията на днешното време е лесно да се критикуват прилаганите тогава методи на работа, но с присъщата си толерантност Богдан спестява до голяма степен отрицателни оценки на „неточните, но мащабни“ разкопки през 80-те години на XX в. на екипа на

проф. Хенриета Тодорова. Важно е да се подчертае, че на базата на кратки описания в дневника, черно-бели снимки с малки размери и сравнително прилична графична документация в следващите глави той съумява да създаде ясна представа за обекта, неговата стратиграфия и периодизация.

На местоположението на селището от късната бронзова епоха и неговата топография е посветена кратката четвърта глава. Остава неясен въпросът дали селището е заемало са югоизточния и южния склон на острова или се е разпростирало и на равната част над него. Все още не е ясно и дали по бреговете на езерото няма останки от синхронни обекти.

Основната и най-обемна глава в дисертацията е петата. Тя е посветена на архитектурата и стратиграфията на селището от късната бронзова епоха. В нея са представени стратиграфските пластове (според Х. Тодорова четири, според Б. Атанасов – три) и всички разкрити структури разгледани по ареали. В края на главата, в раздел 5.21, са направени обобщения за общия план на селището, организацията на пространството и за промените в жилищното планиране в по-късните фази. Привлечените паралели, макар и не многобройни, според Б. Атанасов демонстрират общи строителни похвати в един доста обширен район, но тези заключения не звучат много убедително, най-малкото поради липсата на достатъчно проучени обекти от епохата. Жилищата с каменни основи и надзид от колово-плетена конструкция са характерни за планинските райони и примерът от Куш кая дава обяснение защо се е стигнало до такова строително решение. В равнината обаче къщите традиционно от неолита се изграждат само с конструкция от дървени стълбове и стени от плет, измазан с глина, като има примери за дву- и дори триетажни домове. Апсидният план също има древни традиции в Тракия. Оформените в скалистия склон жилища, разположени и напречно, а по-късно и надлъжно, терасирането и заравняване на терена (рампа) за разполагане на жилище може да се посочат като особености планировката на селището и на жилищното строителство в Дуранкулак. Специфичен строителен похват за обекта е използването на ортостати, тази практика досега не е регистрирана у нас, но има паралели в синхронния пласт VII b в Троя.

Резултатите от палеоботаничните изследвания и поленовите анализи дават ясна представа за отглежданите земеделски култури през късната бронзова епоха в Дуранкулак и за това, че се увеличава влиянието човешките дейности върху околната среда. Много интересни са резултатите от археозоологичните изследвания, които доказват използването на говедата в земеделските дейности. Общият извод в глава шеста е, че през късната бронзова епоха в селището на Големия остров основния поминък е земеделието, илюстрирано и от значителния брой кремъчни пластини от съставни сърпове (гл. 9), а скотовъдството е помощен. Важен е направеният тук извод, че установената тънкослойност на селищата от късната бронзова епоха е свързана по-скоро с прилагания вид земеделие, отколкото с начина на отглеждане на домашните животни.

По отношение определянето на хронологическите рамки за обитаването на селището от късната бронзова епоха при Дуранкулак особено важна е обработката на керамиката, на която е посветена глава седма от дисертацията. За съжаление целия придобит при разкопките керамичния материал не е бил наличен и колегата Атанасов е трябвало да се задоволи с обработването само на съхранените по-представителни фрагменти. Този факт значително ограничава възможността за прилагане на статистически анализ и оттам за реалната оценка и пълното представяне на керамичния комплекс от обекта. Въпреки това, изградената класификация позволява да се очертаят основните форми и дори да се разграничат типове, най-вече сред по-добре представените категории съдове. Работата с керамиката е затруднена и от липсата на ясно стратиграфирана позиция на откритите фрагменти. По тази причина представените материали са асинхронни и ако по-ранните наистина може да се асоциират с култура Кослоджени, то по-късните притежават характеристики на прехода към ранната желязна епоха, а някои може да се поставят в началото ѝ. Съгласен съм със заключението, че не е представен етап, отговарящ на ранните фази на Бабадаг и че съдовете от Дуранкулак са по-ранни от намерените в некропола в Сборяново и със сигурност от тези, свързани с културна група Пшеничево. Наличните радиокарбонни дати от обекта не помагат за очертаването на хронологическите граници на съществуването на къснобронзовото селище.

Последните три глави от работата са посветени на находките от обекта. Те са съвсем ограничен брой, но въпреки това са старателно анализирани и е извлечена нужната за темата информация.

В заключението са обобщени представените в дисертацията наблюдения и изводи и отново е акцентирано върху ситуацията в обширен регион обхващащ Източното Средиземноморие, Балканите и Черноморското крайбрежие през късната бронзова епоха. Именно в контекста на процесите, развиващи се в динамичното време между XIII и XI в. пр. Хр., са поставени и установените на Дуранкулак явления като „разцвета“ на каменната архитектура. Очертани са и основните налагащи се от изложеното в работата изводи за промените в социалната сфера, в селищния живот и погребалните практики на границата между бронзовата и желязната епоха.

Представената библиография напълно отговаря на поставените задачи в изследването. В списъка на цитираната литература са включени общо 366 публикации.

Включените във втората част илюстративни материали добре онагледяват развитите идеи в текстовата част на дисертацията. Разбираемо е по-ниското качество на изображенията от разкопките на обекта. Би било добре ако се приложат и дребно и едромащабни карти на района на Дуранкулак, както и такива илюстриращи търговските контакти в по-широкия регион, обхващащ на Източните Балкани и Средиземноморието, за които многократно става дума в изложението.

Авторефератът представлява чудесно резюме на дисертацията. В него е очертана нейната структура, като всяка част е изчерпателно представена. Приложени са научните приноси и автори и в съавторство публикации, свързани с темата. Дисертацията и свързаните с нея статии отговарят на минималните национални изисквания за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ в научната област и професионално направление на процедурата.

Дисертационният труд на Богдан Атанасов е разработен компетентно и поставените цели са постигнати. Текстът е четивен, изказът премерен с добре овладяна професионална лексика. Цялостното впечатление, което остава след прочитането на дисертацията, е за един добре обмислен труд със сериозни научни приноси в областта на

тракийската древност. Препоръчвам той да продължи и задълбочи работата по проблематиката в бъдеще и да помисли за подготовка на публикация на постигнатото.

С оглед на казаното дотук, с убеденост предлагам на уважаемото научно жури да присъди научната и образователна степен „доктор“ в научна област 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. „История и археология“ на Богдан Атанасов.

05.03.2024 г.

София

Изготвил:

доц. д-р Георги Нехризов

